

Răzvan SĂFTOIU *Coeziunea socială și secvența fatică finală*

Universitatea Petrol-Gaze, Ploiești, ROMÂNIA
razvansaftoiu@upcnet.ro

Introducere

Așa cum începutul brusc al unei conversații elimină episodul fatic inițial și poate conduce la apariția unei situații tensionate între participanți, același lucru se poate întâmpla și în finalul unei conversații. Spre deosebire de secvența inițială, când indivizii stabilesc de obicei un moment relevant pentru inițierea conversației, secvența finală poate fi precedată atât de tăcere (sau o scurtă pauză), cât și de discurs. În ambele cazuri, interactanții pot recurge la o presecvență prin care anunță începutul secvenței finale. Pe lângă *posibila presecvență de încheiere* (Schegloff, 1973), secvența finală mai are o componentă: *schimbul final* ritualic. Determinantul „posibilă” are următoarea justificare: prin enunțul său, vorbitorul curent nu se referă nici la vreunul din subiectele anterioare, dar nici nu mai inițiază un alt subiect; enunțul său oferă posibilitatea interlocutorului să inițieze fie un nou subiect, fie încheierea conversației. Prezența unei astfel de situații deschise este obiectul negocierii dintre participanți.

Secvența fatică finală

Pentru început, ne vom opri asupra unei secvențe finale pe care am înregistrat-o la încheierea unei conversații tranzacționale între un client și furnizorul acestuia. Interactantul A este reprezentantul clientului care îl contactează telefonic pe furnizor (B), pentru a discuta o ofertă care privește materiale de construcții din import. Secvența de bază este o negociere comercială, însă ceea ce ne interesează este organizarea secvențială a încheierii acestei convorbiri telefonice și modul în care participanții negociază finalizarea interacțiunii.

(1)

1 **A:** e mult mai simplu# să: să se lucreze: # în valută.

→ 2 **B:** <_p da.> de:ci| haideți că eu: o: să mai studiez o dată oferta asta↓ și: vă sun: # în cursul zilei de astăzi# vă sun și: mai discutăm. da↑

3 **A:** /ochei/. bine. mulțumesc mult domnu d***.

→ 4 **B:** bun. săru' mâna.

5 **A:** o zi bună. la revedere.

(convorbire telefonică între client și furnizor)

Odată ce clientul și furnizorul au negociat și s-au pus de acord asupra modalității de plată a mărfii, observăm că reprezentantul furnizorului este cel care marchează începutul secvenței de încheiere prin conjuncția conclusivă „deci”. Prin aceasta, vorbitorul curent consideră că nu mai are nicio noutate și îi face clientului propunerea de a avea o convorbire ulterioară pentru a continua negocierea.

Observăm că sarcina asumată, de a pune capăt unei negocieri și acestei convorbiri, nu este ușoară: vorbitorul lungeste cuvintele, face pauze și ezită. Prin lungirea conjuncției care a fost folosită pentru a marca începutul secvenței de încheiere, vorbitorul ezită. În același timp, el constăiește o pre-încheiere: reprezentantul furnizorului nu mai are ce spune cu privire la subiectul anterior și are de ales între păstrarea tăcerii și formularea unei promisiuni. Tăcerea ar putea echivala cu recunoașterea eșecului în negociere, iar eul său pozitiv ar avea de suferit. Din dorința de a-și apăra propriul eu pozitiv, dar și pe cel al interlocutorului său, reprezentantul furnizorului alege să direcționeze convorbirea spre final.

Din punctul de vedere al organizării secvențiale, presecvența este introdusă la nivel discursiv de conjuncția *deci*. Prin structura sa, conjuncția folosită nu permite oferirea accesului la cuvânt interlocutorului, ci este folosită în avantajul propriu de către vorbitor, pentru a face o promisiune. Presecvența este continuată de reprezentantul clientului, care își exprimă acordul cu propunerea făcută de reprezentantul furnizorului de a continua negocierea ofertei comerciale la un moment ulterior. Totodată, clientul îi transmite indirect interlocutorului că nici el nu are un alt subiect pe care să-l aducă în prim-plan, deci convorbirea poate fi încheiată. Dacă reprezentantul clientului ar fi dorit inițierea altui subiect sau reciclarea unui subiect anterior, el ar fi putut profita de acest moment. Așadar, schimburile preliminare reprezintă momente-cheie în ansamblul interacțional; ele oferă șansa unuia sau altuia dintre interactanți de a stabili cursul conversației.

Presecvența este urmată de un schimb final reciproc simplu, ritualic, care scoate în evidență rolurile sociale ale celor doi. Dacă în timpul negocierii comerciale, aceștia acționează în funcție de interese tranzacționale și adoptă identități specifice, relevante pentru negocierea în curs, în finalul convorbirii, interactanții adoptă identități private/ personale, relevante pentru realizarea secvenței faticale finale. Este interesant de observat că tranziția de la o identitate la alta este evidentă în timpul presecvenței. Identitățile reprezentantului furnizorului sunt inițial în conflict: el propune inițierea schimbului fatic final și se îndepărtează de obiectivele instrumentale, dar își păstrează și identitatea tranzacțională („o: să mai studiez o dată oferta asta”). În plan lingvistic, încheierea presecvenței este marcată de folosirea adjectivului *bun*.

„Jocul” identităților scoate în evidență rolul important al schimburilor preliminare și capacitatea participanților de a se adapta în funcție de obiectivele de moment ale interacțiunii. Din moment ce negocierea se încheiase, menținerea unei identități specifice nu mai este relevantă. Astfel, participanții au adoptat atât o identitate privată, cât și un discurs specific pentru construirea unui episod fatic final.

În unele conversații, relația dintre episodul fatic inițial și cel final este evidentă. Altfel spus, inițiatorul conversației va ține cont de informațiile furnizate de interlocutor la începutul interacțiunii și le va actualiza în momentul în care va dori să inițieze secvența de încheiere, acestea fiind adevărate „garanții” ale încheierii în cazul în care niciunul dintre participanți nu mai are nimic de adăugat.

Putem vorbi despre existența a două tipuri de enunțuri: cele care *conduc* la încheierea conversației și cele care *anunță* finalul interacțiunii. Mai sus, am observat că folosirea conjuncției conclusive a condus la construirea unei presecvențe de încheiere, însă finalul interacțiunii a fost negociat între participanți. Prin actualizarea, spre finalul interacțiunii, a informațiilor colectate în secvența fatică inițială, vorbitorul inițiază o presecvență în cadrul căreia anunță încheierea conversației. În acest caz, spre deosebire de cel discutat anterior, negocierea este practic anulată.

Ambele tipuri de enunțuri sunt parte integrantă a presecvenței de încheiere, însă folosirea lor are implicații diferite asupra celei de-a doua componente a secvenței de încheiere, schimbul final. Astfel, prin folosirea primului tip se promovează negocierea și se oferă șansa interlocutorului de a lua cuvântul, deci se ține cont de eul pozitiv al indivizilor. Folosirea celui de-al doilea tip de enunț îl pune pe interlocutor în fața faptului împlinit, conversația urmând să fie încheiată, iar acțiunea următoare privește realizarea unui schimb reciproc de forme de salut specifice încheierii unei conversații. În funcție de relația socială care s-a stabilit între interactanți, schimbul final poate fi unul extins.

În continuare, vom analiza un fragment din înregistrarea unei emisiuni matinale de televiziune, în care A (realizatorul) și B (telespectatoarea) au apelat la acte fatice de tipul confesiune (engl. *disclose*). La un moment dat, realizatorul a aflat de la interlocutoarea sa că aceasta este pasionată de jocul de cărți.

(2)

- 1 **A:** zi-mi:↓ CE-a făcut aseară.
 2 **B:** am jucat cărți.
 3 **A:** hahahaha:
 4 ((din studio)): ya[badabadoo
 5 **A:** [stai stai lasă lasă ăsta. liniște.
 6 **B:** și l-am bătut:
 [...]
 → 7 **A:** îți doresc multă baftă la cărți↓
 8 **B:** mersi [mult.
 9 **A:** [sofia↓ și ne ve[dem:
 10 **+B:** [și poate pot să te prind și: [mîine↓
 11 **A:** [să ne rostogolim↑
 12 **B:** să-ți spun [episodu doi.
 13 **A:** [a: ă: da sigur↓ sună mîine↓ nici o problemă↓ sînt mîine și aici# cu gîndul și cu:=
 14 **B:** =și cu fap[ta
 → 15 **A:** [sufletu. # la revedere↓ [baftă.
 16 **B:** [la revedere. te pup. pa [pa
 17 **A:** [pa:

(IVLRA, 243)

În momentul în care realizatorul consideră că trebuie să pună capăt convorbirii telefonice, el inițiază o presecvență de încheiere prin care anunță finalul interacțiunii: „îți doresc multă baftă la cărți.” El se folosește de informația obținută într-un episod anterior și, prin formularea unei urări, reușește să evite un potențial act agresiv, o posibilă cerere directă de a încheia conversația, care ar fi afectat eul pozitiv al interlocutoarei. Odată ce finalul interacțiunii este anunțat, orice încercare de a iniția un nou subiect va fi sortită eșecului. Singura opțiune în această situație este ca interlocutorul să inițieze schimbul final. Acțiunile conversaționale ale telespectatoarei nu sunt îndreptate către schimbul ritualic de formule de salut, ci către exprimarea dorinței unui schimb verbal ulterior („poate pot să te prind și: mîine”). Pentru a sugera că acțiunile sale conversaționale sunt parte integrantă a presecvenței, telespectatoarea folosește conjuncția coordonatoare *și*.

Indivizii folosesc interacțiunea în curs pentru a împărtăși cât mai multe cunoștințe care să le permită, în final, reafirmarea relației sociale. Se întâmplă astfel și în fragmentul de mai sus: împărtășirea unui aspect personal (plăcerea de a juca

cărți) este garanția unei interacțiuni care promovează eul pozitiv și răspunde dorinței individului de a fi apreciat. În exemplul (1), presecvența era marcată de ezitare și pauze destul de dese, deoarece vorbitorul oscila între două identități. În exemplul (2), presecvența este marcată de o succesiune de suprapuneri între discursul realizatorului și al telespectatoarei. În orice context ar apărea, suprapunerile pun în lumină existența unei atmosfere competitive. Și în exemplul (2), admitem existența acestei competiții, însă ea nu promovează conflictul, ci este o competiție constructivă, care are la bază dorința telespectatoarei de a prelungi comunicarea și, în același timp, de a scoate în evidență relația socială deosebită pe care a stabilit-o cu moderatorul emisiunii.

Presecvența se încheie cu o intervenție colaborativă (replicile 13-14), care susține ideea unei competiții constructive, și este urmată de schimbul ritualic de formule de salut. Observăm că inițiatorul presecvenței, realizatorul emisiunii, este cel care dă startul schimbului final (replica 15). În exemplul anterior, tot inițiatorul presecvenței, reprezentantul furnizorului, a performat prima parte a schimbului final. Vom analiza situația observată și în ultimul exemplu propus în această lucrare, pentru a putea a formula o concluzie privitoare la drepturile și obligațiile participanților în finalul interacțiunii.

În extrasul următor, A și B, prietene, se pun la curent cu ultimele noutăți într-o convorbire telefonică. B încearcă să o convingă pe A să o însoțească într-un club bucureștean. De altfel, acest subiect a fost reluat de câteva ori înainte de a se ajunge la finalul conversației.

(3)

- 1 **B:** DECI te aștept↑ vii? î↑# deci ți-am zis↑ la: nouă jumate↓ în față la /TUAIS/.
- 2 **A:** <R nu știu codru↓ oricum↓ mai mă hotărâsc↓> și: te sun↓ da:?
- 3 **B:** bine↓ da' tre' să te hotărâști în DA.
- 4 **A:** ihî ihî ihî <@ sigur>.
- 5 **B:** bine?
- 6 **A:** ihî.
- 7 **B:** bine. mersi pentru telefon.
- 8 **A:** pentru puțin. pa.
- 9 **B:** pa.
- 10 **A:** pa codru. o zi plăcută.
- 11 **B:** să știi că-s tipi mișto. hî hî hî. și sînt d-ăștia↓ tinerei așa↓
- 12 **A:** hî hî hî
- 13 **B:** bine↑
- 14 **A:** hî. /ochei/.
- 15 **B:** te: pu:p.
- 16 **A:** și eu.#
- 17 **B:** pa.
- 18 **A:** <@ pa codru>.
- 19 **B:** pa

(IVLRA, 177-178)

În prealabil, cele două prietene tocmai terminaseră o secvență de bârfă. Inițierea unei noi secvențe este evidențiată de rostirea emfatică a conjuncției conlusive *deci*. Este clar că enunțul prin care reia telegrafic informațiile furnizate anterior îi folosește lui B pentru a-și atinge scopul persuasiv: sub pretextul reiterării informațiilor („la: nouă jumate↓ în față la /TUAIS/”) se ascunde dorința lui B de a obține un răspuns afirmativ din partea lui A. În același timp, B inițiază o

presecvență de încheiere a conversației. În toate exemplele comentate mai sus, persoana care a inițiat schimbul preliminar a dat și startul schimbului final. Nici în situația de mai sus nu se întâmplă altfel (avem în vedere finalul conversației, nu presecvența reluată – replicile 7-10). Din punct de vedere secvențial, acest lucru poate fi explicat prin regulile accesului la cuvânt. Să ne imaginăm cum ar fi putea fi restrânsă interacțiunea finală dintre cele două prietene la patru replici:

1 **A:** deci vii în /tuais/ da↑

2 **B:** da.

→ 3 **A:** bine. pa.

4 **B:** pa.

Primul moment relevant pentru inițierea schimbului final se conturează în replica a treia, după ce interlocutorul își exprimă acordul cu încheierea conversației. În cazul unui schimb final extins, ca cel din al doilea exemplu comentat în această secțiune, momentul relevant pentru inițierea schimbului final se îndepărtează, însă îi aparține tot inițiatorului presecvenței.

În exemplul (3), apare ceea ce am numit presecvență reluată (replicile 7-10). Interlocutorul B inițiază presecvența de încheiere în replica 1 în care reia aranjamentele privitoare la prezența într-un anumit club, la o anumită oră. Prin acțiunile conversaționale ulterioare, B urmărește să o convingă pe A să o însoțească în club. De-abia după obținerea acordului (replica 6), B reia presecvența de încheiere pe care o marchează în plan lingvistic prin adverbul *bine*. Reluarea presecvenței de încheiere este explicabilă, deoarece desfășurarea secvențială a fost întreruptă de alte acțiuni. Presecvența reluată este inițiată de B, însă schimbul verbal final este inițiat de A (replicile 8-10). Aceasta nu mai corespunde observațiilor făcute mai sus. Dacă întreaga conversație s-ar fi încheiat aici, am fi putut afirma că cele două prietene au finalizat interacțiunea într-o ușoară stare de tensiune. Tensiunea conversațională poate fi generată fie de încălcarea regulilor specifice interacțiunii (accesul la cuvânt, corectarea), fie de subiecte și acțiuni care aduc atingere eului individual.

În exemplul analizat, identificăm ambele surse de tensiune: pe de o parte, insistența lui B invadează spațiul personal al lui A; pe de alta, interactantul A, pentru a se proteja, încalcă reguli interacționale (dorește să pună capăt conversației în locul celei care a inițiat presecvența de încheiere). Deoarece secvențele fatice promovează eul pozitiv al indivizilor, participanții vor trebui să restabilească echilibrul înainte de a încheia conversația. Între replicile 11-19, observăm că regulile interacționale și cele ale politetii sunt respectate: B inițiază schimbul verbal final cu caracter ritualic, reafirmând relația socială cu prietena sa, iar A se conformează acestor reguli și conversația se încheie pe un ton pozitiv.

Concluzii

Secvența fatică finală nu este nici pe departe lipsită de importanță, deoarece are o structură bine stabilită care, dacă nu este respectată, poate conduce la dezechilibre ce pot influența negativ interacțiunile viitoare. De asemenea, am observat că subiectele secvenței fatice finale pot fi uneori „garantate” de cunoștințele împărtășite în secvența inițială.

În cele mai multe conversații, tranzacționale sau integral fatice, participanții negociază un moment relevant pentru încheierea interacțiunii. Fie că apelează la presecvențe de încheiere prin care îl anunță pe interlocutor că trebuie să folosească un anumit tip de acțiune conversațională, fie că inițiază un schimb final simplu,

participanții negociază adoptarea unui tip de discurs adecvat: fatic. Subliniem importanța strategică a presecvențelor, în special în conversațiile tranzacționale, pentru a face tranziția de la identitatea „comercială” la una „socială”, tranziție necesară pentru reafirmarea legăturii care se stabilește în timpul interacțiunii.

Referințe și bibliografie

- BAZZANELLA, C. 1994. *Le facce del parlare: un approccio pragmatico all'italiano parlato*. Firenze: La Nuova Italia.
- BIDU-VRÂNCEANU, A.; IONESCU-RUXĂNDOIU, L.; PANĂ-DINDELEGAN, G.; CĂLĂRAȘU, C.; Mancaș, M. 2002. *Dicționar de științe ale limbii*. București: Editura Nemira.
- BLUM-KULKA, S. 2000. Gossipy events at family dinners: negotiating sociability, presence and the moral order. In J. Coupland (ed.), *Small Talk*: 213-240. London: Longman.
- COUPLAND, J. (ed.) 2000. *Small Talk*. London: Longman.
- COUPLAND, J. 2003. Small talk: Social functions. In *Research on Language and Social Interaction* 36.1: 1-6.
- DASCĂLU-JINGA, L. 2002. *Corpus de română vorbită (CORV)*. București: Oscar Print.
- DASCĂLU-JINGA, L. & L. Pop (coord.) 2003. *Dialogul în româna vorbită*. București: Oscar Print.
- HUTCHBY, I. & R. WOOFFITT. 1998. *Conversation Analysis*. Cambridge: Polity Press.
- IONESCU-RUXĂNDOIU, L. 1999. *Conversația: structuri și strategii. Sugestii pentru o pragmatică a românei vorbite*, ediția a doua. București: All.
- IONESCU-RUXĂNDOIU, L. (coord.) 2002. *Interacțiunea verbală în limba română actuală. Corpus și tipologie*. București: Editura Universității din București.
- IONESCU-RUXĂNDOIU, L. 2003. *Limbaj și comunicare. Elemente de pragmatică lingvistică*. București: All.
- MALINOWSKI, B. 1999. On phatic communion. In Coupland, N., Jaworskix, A. (eds), *The Discourse Reader*: 302-305 [extras]. London: Routledge.
- MAYNARD, D. W. & D. H. Zimmerman. 1984. Topical talk, ritual and the social organization of relationships. In *Social Psychology Quarterly* 47.4: 301-316.
- SCHEGLOFF, E. A. 1979. Identification and recognition in telephone conversation openings. In G. Psathas (ed.), *Everyday Language: Studies in Ethnomethodology*: 23-78. New York: NY Irvington Publishers.
- SCHEGLOFF, E. A. 1991. Reflections on talk and social structure. In D. Boden and D. H. Zimmerman (eds.), *Talk and Social Structure*: 44-71. Cambridge, UK: Polity Press.
- SCHEGLOFF, E. A. & H.SACKS. 1973. Opening up closings. In *Semiotica* 7: 289-327.
- SCHNEIDER, K. 1988. *Small Talk. Analysing Phatic Discourse*. Marburg: Hitzeroth.
- VENTOLA, E. 1979. The structure of casual conversation in English. In *Journal of Pragmatics* 11.3: 267-298.